

etiološke razlike. Kriminalitet je društvena pojava, bilo da ga se posmatra u njegovoj opštosti, ili kroz posebne i pojedinačne slučajeve. Posebno je jedan vid opšteg, a pojedinačno odgovara individualnom i označava nešto što je jednom dato. Kriminologija dakle proučava pored ostalog kriminalitet kao pojedinačnu (individualnu) pojavu, te se čak može reći da je metoda izučavanja pojedinačnih slučajeva »danas vladajuća u kriminološkoj literaturi mnogih zemalja.«³⁾ Ovakvo proučavanje ima za cilj istraživanje postojanja i složenosti brojnih činilaca koji dovode do pojedinog slučaja kriminalnog ponašanja, uključujući i povremene slučajnosti koje mogu uticati da dođe do kriminaliteta, a čije je upoznavanje značajno i sa kriminalno etiološkog i sa kriminalno političkog stanovišta.

Psihološki uticaji na nastanak zločina i psihološke manifestacije se više uočavaju kod posmatranja pojedinačnog slučaja, dok su nešto manje uočljivi kada se posmatra celokupni kriminalitet ili njegove posebne grupe i vrste. Masovna pojava je mnoštvo ličnih odnosno pojedinačnih ponašanja i mišljenja, dok je društvena pojava povezano delovanje ljudi. To je povezano delovanje ponašanja pojedinaca sa proizvodnjem promena u prirodi, u društvu, u psihi ljudi.⁴⁾ Kriminalna psihologija prepušta kriminalnoj sociologiji da svoju pažnju usmeri na kriminalitet kao društvenu pojavu tj. na povezano delovanje ponašanja pojedinaca, dok ona sama svoju pažnju usmerava pretežno na pojedinačna kriminalna ponašanja sa svojim psihološkim osnovama i manifestacijama. Ona pri tome pokazuje interesovanje i za mnoštvo takvih pojedinačnih ponašanja sa njihovim psihološkim elementima.

Osvrćući se na zadatke kriminalne psihologije i ističući da kriminalno psihološka objašnjenja postaju sve šira i postepeno prelaze okvire koji su im ranije postavljeni, jedan autor kaže: »Savremene tendencije humane psihologije daleko su od psihološke isključivosti koja bi uzela formu 'psihogenizma'. Snabdevena osnovnim konceptima ponašanja, ličnosti, situacije, grupe, psiho-kriminologija se danas karakteriše staranjem o stvarnim celinama i izražavanjem bioloških, socioloških, psiholoških o stvarnim determinanti. Tako se psiho-kriminogeneza postavlja u perspektivu koja je veoma blizu perspektive opšte kriminologije. Ona se naročito koristi doprinosima socijalne psihologije i dinamičke psihologije.« Ovaj autor dalje smatra da psiho-kriminologu u njegovom radu stoje na raspoloženju putevi kojima se uopšte služi savremena psihologija. To bi, prema ovome autoru, bili naturalistički i klasifikatorski (taksinomički) pristup, klinički pristup, psihoanalitički pristup, koji smatra da je naročito plodan, eksperimentisanje, koje je bilo malo korišćeno, i makro-sociologija, koja je dala značajne rezultate.⁵⁾

Kao što će kasnije biti detaljnije objašnjeno, psihološka objašnjenja nastanka i pojavljivanja kriminaliteta obično se u kriminalnoj psihologiji daju u okviru dve grupe problema. Jedna je razvoj ličnosti do izvršenja krivičnog dela, a druga je sam prelazak na delo.

³⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 52.

⁴⁾ Dr Radomir Lukić: Osnovi sociologije, str. 150, Sav. udr. prav. Jug., Beograd 1964 (374).

⁵⁾ Daniel Lagache: Psycho-criminogénèse, str. 151—152, Actes du IIe Congrès international de Criminologie, Paris, sept. 1950 (129—155), PUF Paris 1955.

Kod prve grupe problema, koja se odnosi na razvoj ličnosti, kriminalna psihologija zainteresovana je za one uticaje i izražaje razvitka ličnosti koji su u vezi sa antisocijalnim ponašanjem. Pri tome marksistička kriminalna psihologija pridaje određeni značaj i nasleđenim i urođenim osobinama, ali uglavnom kao pretpostavkama za razvoj ličnosti pod društvenim uticajima. Psihološke i biološke osobine predstavljaju važne komponente ličnosti, ali se ipak smatra da taj njihov značaj zavisi pretežno od toga koliko one karakterišu čoveka kao člana kolektiva, kao nosioca određenih društvenih odnosa, koji ima svojstva i osobine od opštedruštvenog značaja.⁶⁾ Urođene osobine mogu imati veći značaj kod izvesnih nenormalnih izvršilaca krivičnih dela i izuzetno kod učinilaca nekih specifičnih vrsta krivičnih dela, kakvi su recimo seksualni delikti. Kod objašnjenja većine normalnih slučajeva polazi se od stava izraženog poznatim Marksovim rečima u Šestoj tezi o Fojezbahu, da »ljudska suština nije neki apstraktum koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U svojoj stvarnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa.«⁷⁾

Ovaj princip vodi nas dalje do zaključka da su razvoj čovekove ličnosti, a naročito razvoj njegove svesti kao izvora odgovornog društvenog ponašanja, društveno determinisani. »Svest omogućava pojedincu da sopstvenom delatnošću ostvaruje, razvija i traži društvene odnose«. »Determinacija koja proizilazi iz društva prelama se u svesti i biva ostvarena pre svega posredstvom konkretnih grupnih odnosa u koje je pojedinac aktivno uključen.«⁸⁾

Druga grupa problema kojima se bavi kriminalna psihologija odnosi se na takozvani prelazak na delo. Da bi se objasnio ovaj prelazak na krivično delo, u kriminalnoj psihologiji se nastojalo da se odrede neke ljudske osobine koje lakše i češće nego druge vode ka zločinu, a takođe i da se odrede izvesni tipovi za koje bi se moglo reći da su kriminalni. O problemima kriminalne ličnosti i tipologije delinkvenata kažaćemo kasnije još nekoliko reči.

U stručnoj literaturi navode se razni psihološki faktori koji bi mogli da utiču na nastanak kriminaliteta. Tako se na primer raspravlja o shvatanjima da na nastanak delinkvencije mogu uticati nizak nivo inteligencije, emocionalna nestabilnost, nizak stepen tolerancije na frustracije, egocentričnost, osećanje inferiornosti, nedostatak osećanja odgovornosti, agresivnost, psihopatske osobine, duševna bolest, kao i razni drugi činioci na koje ukazuju posebne kriminološke psihološke teorije.⁹⁾

Među psihološkim problemima koji se odnose na sam prelazak na krivično delo najznačajniji je problem motivacije tj. procesa pokreta-

⁶⁾ Volkov i dr.: Ličnost prestupnika, str. 12. Izd. Kazanskoga universiteta 1972 (187).

⁷⁾ Karl Marks: Teze o Fojezbahu (Štampano kao dodatak uz delo F. Engelsa: Ludvig Fojezbah i kraj klasične nemačke filozofije) Kultura, Beograd 1947 (75).

⁸⁾ Buchholz-Hartmann-Lekschas-Stiller: Sozialistische Kriminologie, str. 245, Staatsverlag der DDR, Berlin, 1971 (492).

⁹⁾ Dr Milica Petrović: Ličnost u etiologiji delinkvencije, str. 175—201, u Zborniku Etiologija maloletničkog prestupništva, Savez društva defektologa Jugosl., Beograd 1971 (201).

nja i usmeravanja aktivnosti radi ostvarenja određenih ciljeva, pa ćemo o motivima kasnije reći još nekoliko reči. U stvari, kriminalni psiholog se dotiče skoro svih važnijih oblasti i problema psihološke nauke, samo što svoju pažnju jače usmerava na one psihičke fenomene koji su u bližoj vezi sa kriminalitetom. Kad se radi o motivacijama, kriminalni psiholog izučava probleme unutrašnjih konflikata, frustracija i stresa, agresije i sličnog. Procesom učenja se u kriminologiji objašnjavaju mnoga kriminalna ponašanja, pa je i psihološka odnosno psihosociološka teorija učenja veoma razvijena. U vezi s mloletničkom delinkvencijom treba koristiti razvojnu psihologiju. Tu su dalje psihoanaliza i klinička psihologija. Dakle, pored dve grupe problema o razvoju ličnosti i prelasku na delo, kriminalna psihologija osvrće se i na mnoga druga psihološka pitanja.

Razvoj

Kompleksna priroda kriminaliteta zahtevala je uočavanje značaja psiholoških faktora već kod prvih ozbiljnijih razmišljanja ljudi o zločinu, a pogotovo kada je počeo istinski kriminološki naučni rad, prilikom koga ni biološki ni sociološki orijentisani kriminolozi nisu mogli potpuno da izostave psihološka objašnjenja. Ako pođemo od staroga veka setićemo se da je još Platon (VI—V v. pre n.e.) isticao da je zločin izraz bolesne duše i da zbog psihičkog nereda dolazi do takvih strasti, traženja zadovoljenja i neznanja, koji zatim utiču na kriminalitet. Ni Aristotel (IV v. pre n.e.) nije propustio da, uz društvene uzroke kakvi su siromaštvo i bogatstvo, pomene i zločinačke navike i volju i osećanja koji vode u kriminalitet.¹⁰⁾

U srednjem veku uticaj crkve na nauku povezivao je zločin sa grehom, pa time i sa psihičkim uzrocima. Tako na primer najznačajnija savremena maksima o krivičnoj odgovornosti i vinosti u engleskom i američkom pravu — »actus non facit reum nisi mens sit rea« (delo ne pretstavlja krivicu ako duh nije kriv-grešan) — izvedena je iz srednjevekovnog principa koji se pripisuje svetom Avgustinu (IV—V v.) »ream linguam non facit nisi mens rea« (krivicu govora ne stvara ako duh nije grešan). Sem ovih shvatanja o grešnom duhu bilo je i drugih zaključaka o psihološkim uzrocima kriminaliteta (predaje duše đavolu i sl.), ali je to sve još daleko od naučnih kriminalno-psiholoških objašnjenja. Takva objašnjenja nisu dali ni filozofi racionalisti, jer odgovarajuće nauke, kriminologija i psihologija, nisu u XVIII i XIX veku ni bile konstituisane.

Klasičnoj krivično pravnoj školi obično se propisuje dogmatsko pravno posmatranje krivičnih dela i kazni, uz izvesno obraćanje pažnje na stanje volje, koje je bilo u skladu sa indeterminističkim shvatanjima ove škole. Međutim, teorija Anselma Fojerbaha o »psihološkoj prinudi« kao cilju kazne (1800—1801.) unosila je u krivičnu nauku jedan značajan, doduše negativan, odvratajući psihološki faktor, koji je u vezi sa kriminalnim ponašanjem. Taj psihološki efekat kazne na druga lica savremena nauka nije mogla potpuno da ospori.

¹⁰⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 79—80.

Ipak sva ova objašnjenja, bilo da ih smatramo naučnim ili nenaučnim, nisu bila naročito važna sve dok se smatralo da je čovekova volja slobodna i da je zločin rezultat njegove slobodne odluke. Tek kada je indeterminizam klasične krivično pravne škole podvrgnut kritici determinista, počele su da se razvijaju razne značajne teorije o uzrocima kriminaliteta.

Kao prva od ovih teorija obično se navodi Lombrozova teorija o rođenom zločincu (1876). Njeni prethodnici, frenolozi (pristalice specifične danas napuštene nauke »o duhu«), kakvi su na primer bili Gal (1810) i Lavater (1775), suviše su se ograničavali na morfološke odlike, na spoljne karakteristike i abnormalnosti lobanje, tako da od njihovih teorija danas nije ostalo takoreći ništa. Lombrozove koncepcije su bile antropološke — biološke, ali su sadržavale toliko psiholoških elemenata da se opravdano može reći da i kriminalno psihološke teorije počinju sa delima ovoga osnivača kriminalne antropologije. No Lombrozova terminologija nije bila uobičajena psihološka naučna terminologija, pa tako on rođenog zločinca smatra za »moralnog ludaka« ili degenerika, sličnog primitivnom čoveku, bezosećajnog i do kraja svirepog, koji ustvari i nije čovek već biće koje se nalazi ispod ljudskog nivoa.¹¹⁾ Nakon diskusija i kritika njegovih prvobitnih teorija, Lombrozo je izneo da pored rođenog zločinca postoje i duševno bolesni zločinci, zločinci iz strasti, zločinci iz navike i slučajni zločinci, kojima je sem anatomskih svima pripisivao i određene psihološke osobine. Lombrozo je bio individualistički orijentisan (za razliku od onih kriminologa koji uzroke kriminaliteta određuju na osnovu grupnih i kulturnih uticaja), te je bio kritikovan od italijanskih pozitivista a donekle i francuskih teoretičara socijalne sredine. Njemu je zamereno da ne uviđa da ne postoji čovek koji se rađa kao zločinac, da pridaje preterani značaj urođenim osobinama i da ne obraća pažnju na društvene uticaje. Inače, vidimo već na primeru Lombrozovih učenja, da teorije koje su se pretežno odnosile na kriminalitet kao delo pojedinih ljudi nisu mogle da se zadrže isključivo na biološkim osobinama već su morale da daju i psihološka objašnjenja.

Posle Lombrozove kriminalne antropologije razvoj kriminološke nauke kreće se ka modernizovanoj kriminalnoj antropologiji ili još tačnije rečeno ide u takozvanom kriminalno biološkom pravcu. Pojavljuju se potpunija psihološka objašnjenja kriminaliteta, sa kojima paralelno idu i psihopatološka objašnjenja. Razne varijante kriminalne biologije raspravljaju pored bioloških i psihološke probleme. Dopunjujući kriminalnu antropologiju kriminalnom sociologijom, Feri i pozitivisti se nisu odricali ni psiholoških objašnjenja. Njihov pojam »opasnog stanja« sadrži određene psihološke elemente, a Garofalo svoju definiciju »prirodnog kriminala« zasniva na jednoj kolektivnoj psihologiji koja sadrži osnovna moralna osećanja sažaljenja i poštenja, te se prestopnik karakteriše nedostatkom ovih osećanja.¹²⁾

Objašnjenja koja su u Francuskoj davali teoretičari »socijalne sredine« sadrže dosta psiholoških elemenata. Jedan od najpoznatijih francuskih sociologa i kriminologa toga vremena, Gabrijel Tard, uveo

¹¹⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 85.

¹²⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 109.

je u kriminologiju, putem svoje teorije imitacije, današnju kriminološku i socijal-psihološku teoriju učenja. Psihološke elemente uzimaju u obzir i drugi sociološki orijentisani pisci, pa i sam Emil Dirkem prihvata postojanje jedne kolektivne svesti i u kriminalitetu vidi »povredu čvrstih i definisanih stanja kolektivne svesti«. Opisujući društveno stanje anomije, Dirkem navodi da ono izaziva i određene psihičke reakcije, a socijal-psihološki efekti anomije pominju se i od strane pretstavnika novih varijanti teorija o onomiji (beznormativnosti, bezakonju).

Za razvoj kriminalne psihologije bilo je značajno i objavljivanje poznatih krivičnih slučajeva, koje je 1734. i kasnije vršio francuski pravnik F. Ž. de Pitaval (»Slavni i zanimljivi slučajevi«, 20 svezaka), posle čijeg se rada od 1742. do 1795. pojavljivao nemački rad »Novi Pitaval«, a posle toga su prikaze krivičnih slučajeva publikovali Anselm fon Fojerbah i drugi.¹³⁾ Ti publikovani slučajevi su sadržavali pregled činjenica među kojima se moglo upoznati i izvesne psihološke faktore. Ovde je bilo i preteranih pojednostavljivanja, kao što je toga uostalom bilo i kod drugih starijih autora, uključujući Lombroza koji je govorio o sujeti, surovosti i kukavičluku zločinca. Može se reći da se tek od rada Čarlsa Goringa (1913.) zapaža povezivanjem sa kriminalitetom stvarno značajnih psiholoških faktora kakvi su temperament, egocentrizam, niža inteligencija. Hans Gros je takođe imao značajnu ulogu u razvitku kriminalne psihologije. Ne samo što je napisao svoju »Kriminalnu psihologiju«, nego je od 1898. izdavao i »Arhiv za kriminalnu antropologiju i kriminalistiku« koji je, kao i Ašafenburgov »Mesečnik za kriminalnu psihologiju i reformu krivičnog prava« (od 1904.) objavljivao korisne kriminalno psihološke priloge. Potom nailazi sve veći broj knjiga nazvanih »kriminalna psihologija« ili »psihologija zločina« (Zomer, Vulfen, Abrahamzen, Esnar, Mira-i-Lopez, Toč i drugi), uz znatan broj drugih dela, koja se pod raznim naslovima bave problemima kriminalne psihologije. Ali uprkos postojanju ovako znatne literature i podstreka koji su psihoanaliza i druga psihološka učenja ovoga stoleća dali kriminalnoj psihologiji, ipak Manhajm iznosi mišljenje da još uvek nema zadovoljavajuće jedinstvene publikacije koja bi objašnjavala psihologiju »normalnog« zločinca bez težnje da pažnju skrene ka abnormalnima.¹⁴⁾

Ipak se kriminalna psihologija i dalje razvija kroz opšti razvoj kriminološke nauke. Rzne kriminološke teorije po pravilu uključuju i psihološka objašnjenja. Ovo se na primer zapaža i kod novijih kriminalno bioloških objašnjenja o eventualnom kriminološkom značaju rada žlezda sa unutrašnjim lučenjem ili veza nenormalnosti hromozoma sa kriminalitetom. Socijalno psihološke elemente sadrže i kriminološke teorije diferencijalne asocijacije, anomije, kulturnog konflikta, potkultura, nekih varijanti socijalnog interakcionizma, kao i druge kriminološke teorije. Psihoanalitička objašnjenja već se uveliko primenjuju u kriminalnoj psihologiji, a sve više se nastoji da se sa razvojem biheviorizma u kriminologiji ispituju i pojedna bihevioristička objašnjenja. Klinička kriminologija, kao veoma razvijen savremeni kriminološki pra-

¹³⁾ Hermann Mannheim: *Comparative Criminology I*, str. 283, Routledge and Kegan Paul, London 1970 (I—II, 753).

¹⁴⁾ Mannheim: *Comparative Criminology I*, str. 283.

vac, bavi se i produbljenim izučavanjem nekih kriminalno psiholoških problema. Marksistički zasnovana psihologija kriminaliteta dobila je tokom poslednjih godina izvestan broj monografija, dosta članaka, a takođe je uneta i u odgovarajuće udžbenike i sistematska dela.

Osnovni problemi

Objašnjavajući psihološke osnove i prikazujući psihološke manifestacije kriminalnog ponašanja, kriminalno psihološka naučna disciplina obuhvata veliki broj psiholoških problema i koristi dostignuća znatnog broja psiholoških grana. Glavni interes usmeren je na etiološka kriminalno psihološka pitanja, ali i psihološka kriminalna fenomenologija ima svoj značaj, tim pre što se fenomenološke pojave ne mogu potpuno ni odvojiti od etioloških uticaja. Ipak možemo da kažemo da kriminalna psihologija obično grupiše svoja objašnjenja oko dve grupe problema. Jedno je razvoj ličnosti do izvršenja dela, a drugo je problem samog prelaska na delo. Razvoj ličnosti i prelazak na delo tesno su povezani sa mnogim faktorima koji nisu psihološki, a ima i psiholoških problema izvan ovih pomenutih kojima se bavi kriminalna psihologija. Tako je na primer ona zainteresovana i za psihička zbivanja posle izvršenja krivičnog dela, zatim za psihička zbivanja kod oštećenog pa i kod drugih lica.

Razvoj ličnosti zavisi od nasleđa, od sredine i od aktivnosti pojedinca, pa se kao glavni biološki faktori navode: nervni sistem, endokrini sistem i telesna konstitucija (veličina i razvijenost pojedinih delova tela, proporcije među tim delovima, normalnost ili nenormalnost pojedinih organa i druge telesne odlike). Među faktorima koji čine sredinu najvažniji su socijalni faktori od čijeg se velikog broja kao primeri mogu izdvojiti: porodica i porodični uslovi u kojima se podiže dete, škola, grupa vršnjaka, organizacije u koje je dete učlanjeno, rođaci i poznanici sa kojima dete dolazi u dodir, literatura koju čita i filmovi koje gleda, istaknute ličnosti u društvu u kome dete ili kasnije mladić ili devojka žive, brak i odnosi u braku, zanimanje koje je čovek izabrao i uspeh u tome zanimanju, ljudi sa kojima saraduju u toku svog života, materijalno stanje, socijalni položaj i uloga koju ima u društvu, klasna pripadnost, socijalno-ekonomski sistem u kome živi, kultura u kojoj je odrastao i u kojoj živi, itd.¹⁵⁾

U trenutku rođenja čovek u sebi nosi pre svega svoje nasledene osobine, ali isto tako može imati i neke osobine koje se ne mogu steći oštećenjima odnosno raznim uticajima na plod (bolest, narkotici, otrovi, povrede, zračenja, potresi). Tako je krug urođenih osobina širi od nasledenih. Iako se nasleđivanje (prenošenje osobina sa predaka na potomke) prvenstveno izučava u biologiji, ne nasleđuju se samo biološke nego i neke osobine koje smatramo psihološkim (intelektualne, motoričke i dr.), te se mogu, suprotno mišljenju nekih autora, izuzeti iz kriminalne biologije u užem smislu. Nasledne osobine sadržane su u delićima materije koji se nazivaju geni. Oni su elemenat hromozoma, karakterističnog sastojka ćelija kod ljudi i drugih živih bića. Poslednjih

¹⁵⁾ Dr Nikola Rot: Psihologija ličnosti, str. 144, 155, 157, Zavod za izd. udžb. SRS, Beograd 1969 (202).

godina vrše se brojna kriminološko-biološka istraživanja veze između nenormalnosti hromozoma i asocijalnog ponašanja. Individualne karakteristike nasledno uslovljene kombinacijom gena nazivaju se genotip, za razliku od fenotipa, koji pretstavlja skup karakteristika koje karakterišu određeni organizam i koje se mogu ustanoviti posmatranjem. Ove druge uslovljene su ne samo hereditarnim faktorima karakterističnim za genotip, nego, što je važnije, i delovanjem spoljnih faktora. U onoj kriminološkoj literaturi koja se podrobnije bavi ličnošću delinkventa nailazi se na podrobnije osvrte na genotipe. U trenutku rođenja čovek rekoso već poseduje izvesne nasledene i druge urođene osobine. Ali ne samo psihološke nego i biološke osobine mogu se posle rođenja menjati pod uticajem društvenih i drugih spoljnih faktora, kakvi su na primer sastav i količina hrane ili različita oboljenja.¹⁶⁾

Sredina vrši uticaj na razvoj ličnosti koji smo napred kratko i delimično prikazali. Neki socijalni uticaji su bliži i neposredniji, dok su drugi dalji i posredniji. Psihologija i kriminologija proučavaju dejstva i jednih i drugih. Neposredniji uticaji značajni su za kriminologiju, pa se kriminalna etiologija njima više i bavi nazivajući ih kriminogeni faktori.

Razvoj ličnosti, kao što smo rekli, ne zavisi samo od nasleđa i sredine, nego i od aktivnosti pojedinaca. Sopstvena čovekova aktivnost ima dosta veliki značaj za razvoj njegove ličnosti. Čovek često svesno nastoji da razvije određene osobine svoje ličnosti. Nekad ovo čini namerno, a nekad i nenamerno. Pri tome on može da utiče na formiranje osobina kod kojih nasleđe nema znatniji ulogu, kao što su različite karakterne osobine, ali i na razvijanje takvih osobina za koje je nasleđe nesumnjivo važan faktor, kao što su sposobnosti i osobine temperamenta. »Da bi se razvila bilo koja složenija osobina — na primer neka složenija sposobnost — potrebna je intenzivna aktivnost pojedinaca, i to pre svega njegova svesna aktivnost. Različiti zadaci koje čovek stalno treba da rešava, različiti ciljevi koje čovek sebi redovno postavlja, zahtevaju upravo takvu svesnu aktivnost. Ovakve složenije osobine ne mogu da se ostvare neposrednim korišćenjem jednostavnijih i njihovim vežbanjem. Potrebno je razvijanje urođenih dispozicija, kombinovanje različitih dispozicija između pojedinih urođenih i stečenih dispozicija i svesna aktivnost čoveka. Može se reći da u takvim slučajevima sredina deluje posredno, deluje preko svesne aktivnosti pojedinca. Zato opravdano možemo reći da pored nasleđa i sredine važan i relativno samostalan faktor u formiranju ličnosti predstavlja i aktivnost čoveka.«¹⁷⁾

Pravne i društvene norme takođe utiču na razvoj ličnosti. Čovek u toku svoga života uči društvena pravila, uključujući i krivično pravna pravila i zabrane i zauzima svoje stavove prema njima. U njegovu ličnost se »internalizuju« ova pravila koja predstavljaju deo kulture i društvenog sistema. Pri tome se i društvene norme i institucije mogu ponekad smatrati za opšte faktore devijantnog ponašanja, a preterivanje u krivično pravnom normiranju može biti razlog zbog koga dolazi do pojedinih slučajeva kriminaliteta.

¹⁶⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 154.

¹⁷⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 151.

Osvrnimo se ovde sada još sa nekoliko reči na drugi centralni problem kriminalne psihologije, a to je problem prelaska na delo. U trenutku pred pristupanje izvršenju krivičnog dela ličnost je u svome razvoju došla do jedne određene tačke ili, da kažemo, do jednog trenutnog stanja. Ličnost, »kao jedinstvena organizacija osobina koja se formira uzajamnim delovanjem organizma i socijalne sredine i određuje opšti, za pojedinca karakterističan način ponašanja«, sadrži u tome trenutku ne samo osobine temperamenata i karaktera, nego i sposobnosti i motive, pa i za pojedinca karakterističan način zadovoljavanja motiva.«¹⁸⁾

U kriminalnoj psihologiji se nastojalo da se odrede neke ljudske osobine koje lakše i češće nego druge vode u kriminalitet, koje su donekle »kriminogene«, a takođe i da se odrede izvesni tipovi za koje bi se moglo reći da su »kriminalni«. Ovo bi u sklopu sa biološkim, fizičkim i socijalnim faktorima, sa situacionim faktorima, moglo da pruži objašnjenja problema prelaska na delo. Ali nije lako dati objašnjenje tih kriminalno psiholoških pitanja, jer neka jasna razlika između osobina čoveka izvršioca zločina i osobina drugih ljudi ne postoji u oblasti psihologije. Iako su neke osobine izrazitije kod izvršilaca određenih vrsta krivičnih dela, ipak prestupničko ponašanje (a to je postupanje nekad ovako a nekad onako zakonom određeno) zavisi i od ostalih osobina koje same po sebi ne moraju biti karakteristične za izvršioca krivičnih dela. Uzimajući u obzir da su među ljudima moguće ogromne raznolikosti, a uz to i da je čovek svesno biće koje je delimični gospodar svojih postupaka, mada donekle postaje jasno zašto se ne mogu istražiti osobine koje bismo kvalifikovali kao izrazito kriminogene niti opisati tipovi koje bismo smatrali za izrazito kriminalne. Neki uslovnii zaključci mogu se ipak donositi pri određivanju psiholoških osobina koje bi bile više ili manje kriminogene, kao što se za praktične potrebe sa rezervom mogu koristiti izvesne tipologije delinkvenata, mada izgleda da je za klasifikaciju krivaca bolje koristiti opšte klasifikacije ljudi nego insistirati na čisto kriminalno psihološkim klasifikacijama.

Pokušavajući da stvori teoriju o kriminalnoj ličnosti, o čemu ćemo kasnije posebno govoriti, Pinatel govori o tome da je zločinac čovek kao i drugi, koji se ipak od drugih ljudi razlikuje po specijalnoj sklonosti za prelazak na kriminalno delo. Ova sklonost izražava jednu strukturu ličnosti nazvanu kriminalnom ličnošću. Ta struktura se ne može povezivati sa psihijatrijski određenim tipovima, nego se kriminalna ličnost opisuje uz pomoć psiholoških crta, a ima svoje centralno jezgro. Crte obuhvaćene centralnim jezgrom su egocentrizam, labilnost, agresivnost i afektivna ravnodušnost.¹⁹⁾ Sem ova četiri psihološka faktora koje je Pinatel uneo u svoju koncepciju centralnog jezgra, postoje i po njegovom shvatanju, a pogotovo po shvatanju drugih autora, i drugi psihološki faktori koji mogu imati veze sa nastankom kriminaliteta.

Tako jedan naš autor govori da na nastanak delinkvencije mogu uticati nizak nivo inteligencije, emocionalna nestabilnost, nizak stepen

¹⁸⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 8.

¹⁹⁾ Jean Pinatel: Personnalité criminelle et prévention de la criminalité, str. 5—6, Conférence. VI Congrès international de Criminologie, Madrid 1970 (13).

tolerancije na frustracije, egocentričnost, osećanje inferiornosti, nedostatak osećanja odgovornosti, agresivnost, psihopatske osobine, duševne bolesti (shizofrenija, paranoja, manično-depresivna psihoza), kao i razni drugi činioci na koje ukazuju posebne kriminološko psihološke teorije.²⁰⁾ Drugi, inostrani autor, kaže kako su kod povratnika zapažene izvesne psihološke crte i to: slabije stvaralaštvo, slabija kontrola fantazije, visok stepen stereotipnosti, visok stepen istrajnosti, učestalija pojava defektnih intelektualnih svojstava, veća sumnjičavost i agresivnost prema okolini, češće depresivne reakcije i slabije osećanje krivice i anksioznosti zbog učestvovanja u kriminalu. Uporne prestupničke karijere i ponovljeni periodi boravka u ustanovama doveli su kod ovih povratnika do »zatvoreničkog« i kriminalnog osećanja ovih subjekata, što im pomaže da izgrade sopstvenu sliku povlačenja, opozicije, povlačenja, opozicije, povlačenja u antisocijalne bihevorističke modele i vrednosne sisteme koji osujećuju pokušaje da se sa njima uspostavi svrsishodan kontakt ili da se terapija adekvatno motivise.²¹⁾

Spomenimo ponovo da se neko potpunije razumevanje prelaska na delo ne može postići bez upoznavanja i sa faktorima koji se ne smatraju za psihološke. U kritičnom trenutku prelaska na delo, za izbijanje zločina značajni su ne samo stanje ličnosti (psihološko i biološko), nego i stanje okoline, odnosno društveni i fizički uslovi postoje (na primer: ponašanje žrtve, nezaštićenost napadnog dobra, mračna noć, i mnoge druge okolnosti). Kao što uz socijalne uticaje, prirodna i fizička okolina ima određeni značaj za razvoj čovekove ličnosti, tako ona ni sada nije irelevantna pri izbijanju krivičnog dela, ali se u njoj ne može tražiti presudni uzrok kriminaliteta. Postoji još i jedan broj značajnih pitanja kriminalne psihologije, osim problema razvoja ličnosti i prelaska na delo, pa ćemo o njima odvojeno ukratko govoriti.

Kriminalna ličnost

Veliki kriminalno psihološki značaj upoznavanja razvoja ličnosti i psiholoških uslova pogodnih da dovedu do prelaska na delo, učinio je da dođe i do nastojanja da se definiše nekakva posebna ličnost koja bi se mogla nazvati kriminalna ličnost. To, kao što vidimo iz onoga što je napred govoreno, nije sasvim prihvatljivo, sem eventualno kada se shvatanje kriminalne ličnosti koristi samo kao »radna hipoteza«. Izučavanju kriminalne ličnosti najviše je verovatno doprineo kriminološki pravac koji nazivamo kliničkom kriminologijom. Doduše i klinička kriminologija, kao i koncepcija kriminalne ličnosti, imali su izvesne svoje prethodnike.

Neke ideje kliničke kriminologije izneo je još Lombrozo, koji je još 1890. govorio da se ne može »izučavati bolest umesto bolesnika, zločin a ne zločinac«.²²⁾ Potrebu izučavanja ličnosti zločinca pominjao je i Garofalo, a Pende je 1900. govorio kako klinički treba ispitati da

²⁰⁾ Petrović: Ličnosti u etiologiji delinkvencije, str. 175—201-

²¹⁾ Franko Ferakuti: Psihološki aspekt povrata, str. 70. JRKKP br. 1/69 (67—74).

²²⁾ Jean Pinatel: Criminologie, str. 480, Tome III, Bouzat-Pinatel: Traité de Droit pénal et de Criminologie, Dalloz, Paris 1970 (660).

li kod zločinca postoje kakve promene unutar sistema od koga zavisi njegovo ponašnje. Di Tulio ističe nužnost primene »kliničnog kriterijuma« pri izučavanju kriminaliteta. Taj »kriterijum« se sastoji u »proučavanju čovekove ličnosti u svim aspektima i kao jedinstva gde se široko ujedinjavaju snage nasledene i stečene, biološke i psihološke, socijalne i kulturne. Zbog toga samo produbljeno izučavanje pojedinačnog slučaja može prikazati stvarni značaj koji pripada raznim faktorima kriminaliteta«. ²³⁾ Kliničkom kriminologijom kasnije se, naročito u Zapadnoj Evropi, bavio veliki broj autora, koji su uglavnom saglasni da je klinička kriminologija manje zainteresovana za uopštena izučavanja o čoveku, a više za proučavanje svakog čoveka posebno. Tako je klinička kriminologija svojim produbljenim neposrednim proučavanjem pojedinog učinioca krivičnog dela pružila i izvesne doprinose razjašnjenju pitanja o postojanju kriminalne ličnosti. Ali to nije bilo sve.

Klinička kriminologija se i neposredno bavila problemom kriminalne ličnosti. Ona se pitala i da li postoji i, ako postoji, čime se karakteriše kriminalna ličnost? Eventualnim otkrivanjem postojanja ovakve ličnosti i određivanjem njenih osobina, bilo bi olakšano utvrđivanje postojanja onog opasnog stanja koje je pretežno vezano za ličnost. Sprovedenje svih faza kliničke kriminologije, uključujući penološku, pa time i sprečavanje izvršenja ili ponavljanja krivičnih dela, bili bi olakšani.

Kanepa, u svome referatu na Međunarodnom kongresu u Beogradu 1973., kaže da se istorijat kliničkog istraživanja kriminalne ličnosti može svesti na dve ranije i treću sadašnju fazu. »U prvoj fazi, lombrozovskog porekla, strogo se podržava apsolutna specifičnost kriminalne ličnosti; u drugoj, ta se specifičnost negira, posebno zahvaljujući uticaju psihoanalitičke kriminologije, po kojoj su antisocijalni porivi, manje ili više latentni, prisutni u svakoj jedinki delinkventnoj ili nedelinkvetnoj. Sada postoji i treća faza koja se začela u Italiji zahvaljujući radovima Di Tullia i Genelli-a, a koja priznaje De Greff-a kao svoga pokretača, a Pinatel-a kao svoga genijalnog teoretičara. On tvrdi da je koncept kriminalne ličnosti operacionalan i da nema suštinske razlike između delinkvenata i nedelinkvenata. Između njih postoje samo razlika u stepenu. Teorija kriminalne ličnosti 'predstavlja jednu radnu hipotezu' (Pinatel), koja se nalazi u evolutivnoj perspektivi kliničke kriminologije, kao nauke prelaska na čin.« ²⁴⁾

Vrednost Pinatelove teorije o kriminalnoj ličnosti i njenim osobinama još je u procesu proveravanja kroz kliničku i opštu kriminološku praksu. No ako se prihvati njegova ograda, izražena u knjizi »Kriminologija«, gde je počeo da razvija ovu teoriju, da principe teorije o kriminalnoj ličnosti treba posmatrati samo kao »radne hipoteze«, njegova teorija može korisno da posluži i pretstavljajući značajnu tekovinu ne samo kliničke kriminologije nego baš i kriminalne psihologije. Ovu svoju teoriju Pinatel je u jednom potpunijoj formi izložio kroz svoje predavanje »Kriminalna ličnost i sprečavanje kriminaliteta« održano na VI Međunarodnom kongresu za kriminologiju u Madridu 1970., izjav-

²³⁾ Beningo di Tullio: Principes de Criminologie Clinique, str. 54, PUF Paris 1967 (483).

²⁴⁾ Đakomo Kanepa: Kriminalna ličnost i tipologija delinkvenata, str. 4—5.

ljujući da time samo sistematizuje rezultate dosadašnjih kontinuiranih posmatranja. Ova teorija o kriminalnoj ličnosti je posle toga veoma mnogo navođena u kriminološkoj literaturi, a naročito u tekstovima za VII Međunarodni kongres za kriminologiju u Beogradu 1973., na kome se u sekciji za kliničku kriminologiju posebno raspravljalo o kriminalnoj ličnosti i tipologiji delinkvenata. Stoga ćemo se mi malo opširnije zadržati samo na ovoj danas najpopularnijoj teoriji kriminalne ličnosti.

Pinatel je teoriju o kriminalnoj ličnosti izložio kroz osam tačaka. Prvo, suštinski predmet kliničke kriminologije jeste prelazak na delo (le passaga à l'acte). Drugo, zločinac je čovek kao i drugi, koji se od drugih razlikuje naprosto posebnom sklonošću za prelazak na delo. Treće, ova posebna sklonost za prelazak na delo izražava takvu strukturu ličnosti koja se naziva kriminalnom ličnošću. Ova struktura se ne može povezati sa psihijatrijski definisanim tipovima. Četvrto, kriminalna ličnost opisuje se pomoću psiholoških crta (ili komponenti), a one mogu biti grupisane u centralno jezgro i varijante (ili varijable). Peto, centralno jezgro obuhvata egocentrizam, labilnost, agresivnost i efektivnu ravnodušnost. Varijante se odnose na aktivnost, na fizičke, intelektualne, tehničke sposobnosti, na nutritivne i seksualne potrebe. Šesto, centralno jezgro upravlja prelaskom na delo. Ono daje formulu temibiliteta ili kriminalnog kapaciteta i podržava opšte uslove prelaska na delo. Crte grupisane u centralnom jezgru deluju na precizan način u procesu teškog dela a na kompleksniji način u procesu naglog i nepromišljenog akta. Sedmo, varijante kriminalne ličnosti upravljaju načinima izvršenja akta, ali su bez uticaja u odnosu na sam prelazak na delo. One su naprosto pogodne da osvetle opšti pravac, stupanj umešnosti i motivaciju kriminalnog ponašanja. Osmo, kriminalna ličnost je dinamična struktura. Okupljanje i povezivanje ovih konstitutivnih crta; njihova akcija i interakcija daju naročiti karakter ličnosti posmatranoj u celini. Ona je rezultanta a ne unapred dat podatak.²⁵

Neki dalji problemi

Osim o dvema osnovnim grupama problema o kojima smo napred govorili, a to su bili razvoj ličnosti i prelazak na delo, sa čime je u vezi i koncepcija kriminalne ličnosti, kriminalna psihologija se bavi i tek treba da se bavi čitavim nizom daljih kriminalno psiholoških problema.

Tako još uvek nije napušteno interesovanje za tipologije delinkvenata, što bi se u ovom slučaju odnosilo na psihološke tipologije delinkvenata. Tipovi se stvaraju na osnovu više povezanih obeležja koja karakterišu pojedine izvršioce krivičnih dela, te kada su stvoreni mogu da posluže za klasifikaciju kriminalaca. Poznato je da ni za samu klasifikaciju ljudi na kriminalne i nekriminalne, sem pravnog, nema sigurnog kriterijuma, a sam pravni kriterijum teško može da zadovolji kriminologa kliničara, čije je istraživanje usmereno na pojedinčevu ličnost, ili kriminalnog psihologa, čije je interesovanje usmereno na psi-

²⁵ Pinatel: *Personalité criminelle et prévention de la criminalité* (13).

hološke osnove i manifestacije zločina. Stoga se u kriminologiji, uz čisto kriminološke tipologije, koriste i opšte klasifikacije ljudi primenjene na izvršioce krivičnih dela.

Primeru radi možemo od kriminoloških klasifikacija spomenuti poznatu mešovitu klasifikaciju, koja je slična kod Ferija kao i kod Lombroza, a po kojoj postoje kriminalci mentalno bolesni, rođeni, po navici, slučaju i iz strasti, kojima Kolajni dodaje i političkog delinkventa. Zatim spomenimo Listovu podelu na momentane i stalne popravive i stalne nepopravive. Postoje naravno i mnoge druge kriminološke klasifikacije. Spomenimo samo još dve psihoanalitičke. Po jednoj se kriminalitet pa i kriminalci dele na hronične i akcidentalne.²⁶⁾ Po drugoj do maloletničke delinkvencije dolazi usled antidruštvenog razvitka karaktera, usled organske bolesti i usled psihoze.²⁷⁾ Od opštih psiholoških klasifikacija primenljivih u kriminologiji mogu se spomenuti Kinbergova (osam tipova na osnovu razvijenosti sposobnosti, energičnosti, stabilnosti i istrajnosti); Jungova (introvertni i ekstravertni tip), Seldonova (vaserotonični sa razvijenim socijalnim čulom i dr., somatonični sa odlučnošću i potrebom za akcijom i dr. i cerebrotonični sa oštromnošću opažanja i dr. osobinama), kao i neke druge klasifikacije (Šenova i klasifikacije prema faktorima itd.).²⁸⁾

Dalji značajan problem kojim se bavi kriminalna psihologija je problem motivacije, tj. procesa pokretanja i usmeravanja aktivnosti radi ostvarenja određenih ciljeva. Motivi, kao unutrašnji činioci koji čovekovu aktivnost pokreću i usmeravaju, ukazuju na psihičke sadržaje pojedinačnog krivičnog dela i čine sastavni deo njegovog uzročnog odnosa.²⁹⁾ U psihologiji se motivi različito objašnjavaju i određuju, a mi ovde nećemo ulaziti u ova složena i ponekad kontradiktorna objašnjenja. Raći ćemo samo najopštije da niz činilaca može delovati motivaciono, kao na primer: potrebe, želje, interesi, stavovi, osećanja, društveni obziri, zaostala i izopačena shvatanja, postupci drugih lica prema prestupniku, različite situacije koje se na određeni način tiču prestupnika. U spletu želja, osećanja i drugih motiva, teško je predvideti koji će preovladati i obično najjači motiv preovladava i on najverovatnije opredeljuje rezultat. Ova složenost motivacije i brojnost motiva pokazuje koliko pitanja samo u vezi sa tim postoji za kriminalnog psihologa.

Razni psihološki pravci sugeriraju kriminalnom psihologu bavljene nizom daljih pitanja. Biološki pravac spominjao je mogućnost veze između telesne građe i karaktera i temperamenta, ukazivao je na značaj rada endokrinih žlezda za psihički život, potsticao na proučavanje kriminalnih porodica i blizamaca, kao i na proučavanje karakteristika lica sa hromozomskim nenormalnostima. Psihopatološka kriminologija govorila je ponekad i o patološkoj psihologiji, a u okviru psihoanalitičkog

²⁶⁾ Franz Alexander-Hugo Staub: Der Verbrecher und seine Richter, str. 309 (str. 203—411). u knj. »Psychoanalyse und Jestiz«, Suhrkam Verl., Frankfurt/M 1197.

²⁷⁾ Kate Friedlander: The Psycho-Analytical Approach to Juvenile Delinquency, str. 185, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1967 (296).

²⁸⁾ Dr Janko Tahović: Krivično pravo — Opšti deo, str. 233, Savr. adm., Beograd 1961 (380).

²⁹⁾ Dr Vukašin Pešić: Osnovi praktične i istraživačke kriminološke metodologije, str. 42, IKIKI, Beograd 1969 (224).

pravca naći ćemo mnoge potsticaje za istraživanje uticaja nesvesnih nagona i impulsa, čovekove strukture ličnosti i njegovog psihoseksualnog razvoja, nesvesnog nehata, nedostataka u razvoju ličnosti, uticaja duševnih konflikata, psihičke neprilagođenosti, frustracije itd. Socijalna psihologija poziva na obrađivanje složenog procesa adaptacije i usvajanja normi ponašanja svojstvenih datoj grupi, zatim mogućnosti konflikata grupnih normi sa opšteprihvaćenim normama i socijalističkim moralnom, grupnog morala pored ostalog kao »ostatka prošlosti u svesti ljudi« (malograđanski pogledi, navike, tradicija), pa rezultata manjkave socijalizacije ličnosti, dalje, konformizma kao saglašavanja bez pogovora i potčinjavanja pogledima grupe, psiholoških stremljenja ka odobravanju od strane grupe ili njenih vođa, kao i niza drugih problema koji utiču na uzročnost kriminalnog ponašanja, te između ostalog i problema socijalno psihološke uslovljenosti krivičnog zakona i njegovog obratnog dejstva na svest i ponašanje ljudi.³⁰⁾ Proučavanje grupa pruža takođe dalji obiman prostor za rad.

Ustvari, kriminalni psiholog se dotiče skoro svih važnijih oblasti i problema psihološke nauke, samo što svoju pažnju jače usmerava na one psihičke fenomene koji su u bližoj vezi sa kriminalitetom. Kad se radi o motivacijama, kriminalni psiholog izučava probleme unutrašnjih konflikata, frustracije i stresa, agresije i sličnog. Procesom učenja se u kriminologiji objašnjavaju mnoga kriminalna ponašanja, pa su i psihološka odnosno psihosociološka teorija učenja veoma razvijene. U vezi sa maloletničkom delinkvencijom koriste se dostignuća razvojne psihologije. Tako se kriminalna psihologija osvrće na mnoga psihološka pitanja i pruža mnoga objašnjenja o kriminalnom ponašanju.

³⁰⁾ A. M. Jakovljevič: *Prestupnost i socijalna psihologija*, str. 141, 164, 214 i dr., *Juridičeskaja literatura*, Moskva 1971 (248).

Dr Mihailo Aćimović
professeur

RÉFLEXIONS SUR LA PSYCHOLOGIE CRIMINELLE

Dans cet article l'auteur définit l'objet de la psychologie criminelle. Elle traite les fondements et les manifestations psychologiques du comportement criminel. Le développement de cette discipline de Lombroso et après lui fut aussi présenté.

L'auteur dit que les problèmes fondamentaux de la psychologie criminelle sont l'évolution de la personnalité et le passage à l'acte. Mais il présente aussi les problèmes de la personnalité criminelle, de la motivation et les autres problèmes.

En réalité la psychologie criminelle considère beaucoup des domaines importants de la science de l'homme, mais elle oriente son attention vers ces phénomènes psychologiques qui sont en liaison avec la criminalité.

CONFIDENTIAL - SECURITY INFORMATION

The following information is being furnished to you for your information only. It is not to be disseminated outside your agency without the express written approval of the originating agency. This information is being furnished to you under the authority of the following authority:

1. The information is being furnished to you for your information only. It is not to be disseminated outside your agency without the express written approval of the originating agency. This information is being furnished to you under the authority of the following authority:

2. The information is being furnished to you for your information only. It is not to be disseminated outside your agency without the express written approval of the originating agency. This information is being furnished to you under the authority of the following authority: